

HAZAI IRODALOM.

Dr. Fináczy Ernő: **Áz ókori nevelés története.** Vezérfonal egyetemi előadásokhoz. Budapest, 1906. Ára 6 korona, 307 lap.

A legelső magyar monografia az ókori nevelés történetéről. Aki tekintetbe veszi, hogy a tudomány mindenütt viszonylagosan fejlődik, ama feltételekhez szabva, melyek előmozdítják vagy megakasztják, inkább ebbe, mint abba az irányba terelik, az már magát a vállalkozást nagy dolognak fogja tartani. Fináczy az első, aki a magyar irodalomban az ókori nevelés történetének egyetemes tárgyalását megkísérelte, a keleti népek és külön a zsidók pädagogiájának vázlatos ismertetése mellett a görögök és rómaiak nevelését forrástanulmányokra visszamenő közvetlenséggel bemutatta. A kezdet érdeme minden időre biztosítja a munka jelentőségét, s minden további haladást ezzel hoz mint kiinduló ponttal kapcsolatba. Ennyit elmondhatunk, még mielőtt a munka további természetét szemügyre vettük volna. Ha azután kiderül — mintahogy bírálatom végeredményét előre bocsátva mondhatom, hogy ki is fog derülni — hogy F. könyve amellett nagyon derék, becsületes, ha nem is kifogástalan mű, a kezdésnek érdemét csak annál többre taxáljuk majd nála.

Mindenekelőtt az *anyag* kérdése kínálkozik. F. sokat nyújt, sokkal többet, mint amennyit egy «vezérfonaltól» várnánk, melyet állítása szerint a saját egyetemi előadásaihoz készített; de viszont elég olyan anyagot mellőz, amelynek hiányát elevenen érezzük egy mégis részletesebben és szélesebben dolgozó monografiában. Mert tényleg ilyenül van F. könyvének dolgunk, ő maga bárhogy is nevezze el munkáját, s bármily közelebbi célt is jelöljön ki annak. A hiányok bizonyítására felhozok majd egy-két példát.

Jelenleg mi modern pädagogusok nagyra vagyunk a szemléltető és művészeti oktatással; már ezek mindegyikével külön-külön is, hát még, ha szövetkezésök által a művészeti oktatás a szemléltetés formájában történik. Pár év előtt kezdtük (nem is tudom, hogy mennyire vagyunk e kísérletekkel), hogy a tanuló ifjúságot képtárakba és kiállításokba vezettük el, s ott magukban a múzsák hajlékaiban iparkodtunk velök a szépet megértetni. E pädagogiai eljárásról sokfélekép gondolkozhatunk, egy azonban bizonyos, hogy az eljárás nem új, mert már az ókoriak gyakorolták. *Philostratosnak*, a Kr. u. 2. és 3. század átmeneti idejében élő szofistának híres képleírásai, az *Eikones* nemcsak feltételezik, hogy e tanításmód megvolt, hanem egyenesen ennek köszönik keletkezésüket, legalább is megírójuk biztosítása szerint. *Philostratos* — így szól a bevezetés — egy alkalommal Nápolyban tartózkod-

magam
F. u.
hazai irodalom
a pädagogia
köt.

dott, mint átutazó, s egy külvárosi sztoának képeit nézte végig, mert az lakásának közelében volt. Házi gazdájának mintegy tíz éves kis fia megleste foglalkozásában, s arra kérte, hogy magyarázza meg neki a képeket. A szofista vállalkozik erre, miután tanulni vágyó városi ifjak is csatlakoztak hozzájuk, s azzal a nyilatkozattal vezet be magyarázó leírásait, hogy a kis fiú legyen a tanítás alkalma és célja, de a többiek se viseljék magokat passzív hallgatókként, hanem intézzenek kérdést hozzá, ha valamit nem világosan fejteget. Az Eikones kerete tehát tisztán pædagogiai, még az esetben is, ha talán csak a szofista képzeletlensége tette meg azzá. A leírásokban rendszeresen vissza is tér az *ὁ παῖ* megszólítás. Pædagogiai szempontból joggal lehetünk már most kíváncsiak, hogy miféle képeket mi módon magyaráz el Philostratos egy tíz esztendősi fiúnak. Már Aristoteles megkövetelte, hogy «a hatóságok vigyázzanak arra, hogy a művészet alkotásai, szobrok és festmények erkölcstelen cselekedeteket ne ábrázoljanak» (Fináczy, 163. l.). A későbbi szofistának, úgy látszik, nem igen voltak efféle pædagogiai aggályai, s pl. az 1. könyv 2. képénél «a bortól vörös Komos» alakját magyarázza meg, amint «egy oly ház előtt szundikál, melynek már bejárata elárulja, hogy igen gazdag nászpár fekszik benn az ágyban»; s ugyanezen könyv 6. képénél, a szintén csiklandós tárgyú Erosok magyarázatánál, azzal a kérdéssel fordul a tíz éves fiúhoz: «talán tudod, amit a nyúlról szokás mondani, hogy t. i. sok van benne Aphrodite természetéből?». Kulturtörténeti szempontból mindenestre érdekes kérdés egy hivatásos pædagogus szeméből.

Fináczy könyvében a Philostratos névvel nem találkozunk. Pedig az Eikones-től eltekintve ugyancsak egy Philostratos a szerzője a görög pædagogusok egyetlen életrajzgyűjteményének, mely reánk maradt (a *Bioi σοφιστῶν* két könyve), s egyik Philostratos neve alatt szerepel a *Γυμνασιτικός*, a görög testgyakorlásnak ez a nagybecsű ismeretése, amelyet csak újabban kaptunk meg teljesen a Minas által felfedezett kézirat által.

A Philostratosok — az irodalomtörténet négyvel is bajlódik, kik között biztosra elosztani az irodalmi hagyatékot nem igen sikerül — az úgynevezett második szofisztika korában éltek. A szofisztikának ezt a másodvirágzását, mely a Kr. e. 5. század emlékeit akarta új életre kelteni, F. a Kr. u. 2. századtól datálja (53. l.). Tényleg azonban jóval előbb jött létre, mintahogy első nagy képviselőjének, a *prusai Dion*-nak (Chrysostomos) élete javarészből a Kr. u. 1. századba esik. Ilyformán Fináczy könyvében Dionról sem hallunk semmit. Pedig ép az újabb időben fordult a tudomány nagy érdeklődéssel e szofista személye felé, kitől nagy számban maradtak beszédek és egyéb dolgozatok reánk. 1898-ban jelent meg Hans von Arnim vaskos kötete: *Le-*

ben u. Werke des Dio von Prusa, s 1901. Karl Kraut-tól válogatott beszédeinek német fordítása az Osiander—Schwab-féle gyűjteményben.* Eltekintve már most attól, hogy Dion egész mozgalmasszofista-élete és működése a pädagogia történetébe tartozik, egyes dolgozataiban is sok olyat fogunk találni, ami a kérdéses szempontból figyelmet érdemel. Pl. a királyok legjobb nevelőjének Homerost tartja (or. 2.); kétféle *παιδεία*-t különböztet meg, egy istenit és egy emberit, s az utóbbinak lényegét a könyvismeretekben találja meg, főleg melyek nyelvekre és irodalomra vonatkoznak, míg szerinte az isteni- nek eredménye az az erkölcsi magatartás, melyet «semmi idő és semmi szofista» nem rabolhat el attól, akinek az tulajdona (or. 4.); egyik értekezésében meg (18.) valamely előkelő jótevőjének ad utasítást, hogy mint államférfiú miként szerezzen szónoki gyakorlatot, s itt sok egyéb pädagógiailag érdekes tanács mellett azt is ajánlja, hogy a költői műveket (Menandrost, Euripidest) ne maga olvassa el, hanem olvastassa fel azokat, mert «teljesebb a hatás, ha az ember a saját olvasásának fáradsalmától szabad», írás helyett meg a diktálást tartja előnyösebbnek.

De ezen szétszórtan található pädagogiai helyek mellett van Dionnak egy elbeszélése, az *Ἐὐβοϊκὸς ἢ κοινὸς*, amelyet a nevelés-történet szempontjából annyira fontosnak tartok, hogy azt hiszem, hogy általa valamikor Dion kiváló helyet fog elfoglalni a görög pädagogiai elmélet ismertetéseiben. Az az említett elbeszélés, mint Arnim helyesen állapítja meg (492. l.), a társadalmi irányköltészet körébe tartozik. A szofista valamikor mint hajótörött Euboa szigetére került, s itt egy oly családnál talált szíves fogadtatásra, amely minden társadalomtól és műveltségtől távol a vadász nép (— innen a cím —) legegyszerűbb és legtermészetesebb életét élte. Tudós nevelésről, akár csak írás-olvasásról szó sincsen; csupán a született értelmi képességek és erkölcsi hajlamok azon önkénytelen kibontakozásáról, melyre a létfenntartás szüksége és a természeti környezet indítanak. Itt még

* Arnim munkájában különösen a bevezetés nagyfontosságú a görög pädagogia történetét illetően: Sophistik, Rhetorik, Philosophie in ihrem Kampfe um die Jugendbildung; a philosophiának és a rhetorikának egymáshoz való viszonyát: küzdelmeit és szövetkezéseit érdekesen tárgyalja a kezdettől fogva a 2. sophistika koráig. Új anyagként kiemelendő, hogy itt az epikureista Philodemosz *περὶ ῥητορικῆς* c. munkájából (Philodemi Volumina Rhetorica. ed. Siegf. Sudhaus, 2 kötet. Teubner 1896.) a Demokritos tanait valló teoszi *Nausikrates*nek (Kr. e. 4. sz.) egy sajátos pädagogiai elméletét hámozza ki. Ez elmélet szerint a természettudás — persze atomistikának felfogva — a legjobb előkészület a politikai élet, a szónoklás gyakorlásához.

a pásztorkutyák is mesterséges vezetés nélkül, ösztöneik természetes útmutatása folytán, változnak át lépcsőről-lépésre vadászutyákká. De az embereknél ez a lemondás a nagyobb körű társaséletről és ennek műveltségéről nem az erkölcsi eldurvulást jelenti Dion szerint, sőt ellenkezőleg, itt a természethez való visszatérés a szeretet érzelmét annyira kiterjesztette, hogy ez a család tagjain kívül az összes többi embereket is magában foglalja. Az önző városi lakosság nem is képes megérteni e természetes emberek igénytelenségét, mely maga számára csak a szükségest kívánja meg, s áldozatkészségét, amelytől vezetve egyetlen ruhájokkal is a fázó idegent takarják be. Dion ezt az ő élet-ideálját arra elég részletességgel ismerteti, hogy elbeszélése és a hozzá fűzött fejtegetések ép annyira érdeklik a politika vagy a közgazdaság, mint az etika és a pädagogia történetét. Ha Rousseau elméletéhez az ókorban keresnénk analógiákat, elsősorban Dionra kellene gondolnunk; a boldogságra vezető út gondolatában senki sem áll a nagy franciához annyira közel, mint a görög szofista.

Eddig Philostratos Eikonesével és Dion retorikai munkáival olyan irodalmi hagyatékot hoztunk szóba, a mely rég ismeretes. De az az erüvedetlen buzgóság, mellyel a modern tudomány Egyptom ezredek óta elföldelt szellemi kincseit újból napfényre hozza, évről-évre növeli a görög irott emlékek számát. Természetesen nem lehet megkívánni egy speciális kézikönyv szerzőjétől, hogy a papyrus-kiadások gazdag sorozatából azokat a szórványosan előforduló centókat ki-keresgélje, melyek tárgyára vonatkoznak (pl. íráspróbák, szerződés tanító és tanítvány között stb.). De még így is, e követelményt nem is támasztva, feltűnő, hogy F. Herondas 3. mimiambosáról, a *Didaskalos*-ról nem emlékezik meg. Talán nincs egy második eset, ahol a görög iskolai praxis oly közvetlen, oly szemléltető módon tárul fel előttünk, mint ebben a drámai költeményben. Metrotime, az elkese-redett anya, sajátkezüleg vezetí vásott fiát, Kottalost, az iskolamesterhez (a *γραμματιστής*-hez), Lampriskoshoz. Bánatát hosszú beszédben önti ki. Elmondja, hogy miként rongálja meg a fiú játékaival a háztetőt; hogy mennyivel jobban ismeri a csavargók lakásait, mint az iskolát, hol a hónap 30. napján oly keservesen kell a tandíjat megfizetni; hogy odahaza mint fekszik a tábla a földön az ágy lába mellett, hogy mily fáradsággal történik az olvasás és az apa diktálása után mennyi hibával az írás; hogy a «kivülrőlít» (a *ρήσις*-t) milyen makogással kezdi meg, s hogy szökik meg otthonról, ha tovább fagatják stb. stb. A tanítónak nincs is szüksége sok buzdításra; hamarosan előkéri a bikacsököt, s Kottalost alaposan elveri azon ígért kiséréteben, hogy az olvasásból még akkor is «tertiát» (*τὸ μηδέν* = semmit) fog kapni, ha Kleonál (Kleionál) jobban olvas. Ez az eleven

élet, melynek szemlélete mélyebb impressziókat kelt, közvetlenebb tudást hoz létre minden tudós ismertetésénél. F. könyvében sűrűn közöl fordításokat a görög irodalomból. Herondas e kis remekét nemcsak hogy említenie, hanem fordítását egész terjedelemben közölnie kellett volna.

*

Az anyag kérdése után a *kritikáé*, az igazmondásé sorakozik. Talán nem kell hosszasan bizonyítgatnom, hogy F. a pontos, a megbízható tudósok közé tartozik; adatai, akár nevekre, akár évszámokra vonatkoznak, tényeket illető megállapításai az események körében ép úgy, mint az intézményekében, gondos utánjárásnak eredményei szoktak lenni. Persze azért tévedés vele is megesik, az egyszerű *tények* kérdéseiben is. Pl. a 93. lapon az *ephebia* intézményét helytelenül magyarázza. Beszél ott «a legtágabb értelemben vett ephébiáról, amely a 15-ik évtől a 20-ik évig tartott s két időszakra oszlott», beszél «az ephébia negyedik és ötödik évéről» stb. Mindez egészen hibás, s a serdülő kornak (a ἡβη-nek) az ephébia intézményével való összezavarásán alapszik, amitől Girard is különösen óv *Ephébi* c. kitűnő cikkében a Daremberg—Saglio-féle Dictionnaire III. k. 621. lapján.* Bármiként is számították a görögök a fiúknál a serdülés korát, az ephébia, mint állami intézmény — legalább Athénben — csak a 18 éves, még pedig minden valószínűség szerint a 18. életévüket már betöltött ifjak számára nyílt meg. Más kérdés azután, hogy erre az intézményes ephébiára nyertek-e az ifjak valamiféle külön előkészítést, s hogy ezt az előkészítést végző iskolák voltak-e az állammal valamiféle összekötetésben? Girard külön fejezetet szentelt e kérdéseknek az athéni nevelésről szóló munkájában (l. az előbbi jegyzetben id. művének 54. s köv. l.: L'éducation des enfans et l'éphébie), még pedig azzal az eredménnyel, hogy főleg a Diogeneionra, egy athéni gimnáziumra vonatkozó feliratok valószínűvé teszik, hogy az ephébiának állami ellenőrzés mellett végbemenő előkészítése is létezett. De először: ez nem általános tünemény (az államtól független *μελλέφρηβοι*-jal peiraieusi

* . . . il faut se garder de confondre cette ephébie naturelle, essentiellement variable, avec l'éphébie légale, qui commençait plus tard et qui durait un temps déterminé (t. i. a 18. évvel kezdődött, s a 20.-kal végződött). Girard cikkének kiválósága különösen feltűnő, ha a Pauly—Wissowa szótár ama gyenge közleményével vetjük együvé, melyet Thalheim készített s Oehler egészített ki. Thalheim Paul Girard-t nemcsak a Dictionnaire-ból nem ismeri, ahol az *Educatio*-cikk görög része szintén tőle van, de még a: L'éducation athénienne au V. et IV. siècle alapján sem; legalább is nem idézi.

feliratokon találkozunk), másodszer: csak egy későbbi korban lép fel, mikor az ephébia már nem is bír kötelező jelleggel, harmadszer pedig és mindenekfölött: magát az ephébia fogalmát egészen érintetlenül hagyja. Ez megmarad a 18. és 20. életévek közé eső katonáskodásnak. F. könyvének említett helyén zavarólag hat, hogy ő ott az ephébiának arra a nagy átalakulására, mely vele az idők folyamán végbement és eredeti természetét majd teljesen megváltoztatta, nincsen tekintettel; pedig másutt (50. l.) maga is szó tárgyává tette.

Míg F. munkájában a tények megállapításánál kevés alkalom nyílik a kifogásra, ott a kifogásolható — s ez némileg a dolog természetéből folyik — abban az arányban növekszik, amelyben az egyes tényekből az általánosabb *összegezések*, az egyszerű kritikától a magasabb rendű *értékelés* felé haladunk. Pl. közvetlenül az ephébia után a *nőnevelésről* beszél (94. s köv. l.); de oly sötét színekben festi itt le a görög nők társadalmi helyzetét, annyira egyoldalúan emeli ki bármely irányú szabadmozgásuk megszorítását, mintha csak valamely keleti állam háremhölgyeiről volna szó. Mindenekelőtt a különböző korok és helyek váltakozó viszonyait kell itt tekintetbe venni. A hellenistikus kor nőemancipációjának szép sorokat szentelt Beloch görög történetének III. kötetében (1. Abth. 425. s köv. l.), ahol helyesen utal arra, hogy a gynaikonomoi rendőri intézménye a legjobb bizonyíték, hogy az a társadalmi mozgalom phaleroni Demetrios idejében Athén városa előtt sem lehetett ismeretlen. Egyébként már az V. századbeli Athénben sem szabad a nők helyzetét quasi-rabszolgaságnak minősíteni. Egy oly társadalom, melyben Aristophanes Ekklesiazusai-a lehetséges, bizonyosan nyújtott a nőknek a szabadabb mozgásra is elég alkalmat.

F. a 22. s köv. lapokon a *homéri kornak* általános jellemzését adja. De ez a jellemzés nem mondható sikerültnek. Többek közt ilyen állítások fordulnak benne elő: «A homéri költemények oly társadalom képét tükröztetik vissza, melyben szervezett intézmények nem találhatók. Az ember e korban vagy az ősi megszokás és hagyomány szerint, vagy érzéseinek közvetlenségéből cselekszik»; azután: «Habár a patriarchális életközösség foka már meg van haladva, állami szervezetről még nem lehet szó.» De mit ért akkor F. állami szervezeten, ha ilyet Homerosban még nem akar látni? Hisz egy nagy nemzetközi vállalkozásról van az Iliasban szó, hatalmas államok közös hadjárataról, s az efféle dolgokat — bárhog is gondolkozunk különben a trójai monda kör történeti alapjairól — nem szokták a költők egyszerűen a magok képzelőerejökkel kitalálni. Fináczyt itt nyilván az zavarta meg a politikai fogalmak használatában, hogy egy, még mindig makacsul fenntartott előítélet következtében, a homéri kort lehe-

tőleg primitívnek és egyúttal naivnak akarta bemutatni. De először is: primitív és naiv nemcsak hogy egyet nem jelentenek, de bizonyos értelemben ellentétet fejeznek ki; másodszer meg: Homeros és kora se nem primitív, se nem naiv. Hisz manapság felfedték már az ásatások azt a nagy idejű és a műveltség fokát illetőleg is jelentékeny kort, melyre a homéri költészet támaszkodik, s amely nélkül létre sem jöhetett volna. S ezzel együtt meg kellene már egyszer szűnnie annak az ahisztórikus és apszichológikus felfogásmódnak, amely egy olyan befejezett tökéletességű művészettel szemben, mint a homéri, még mindig a gyermekbölcsőre gondol.

Fináczy, ahogy ezt az utolsó példa is mutatja, bizonyos konzervatív hajlandóságot árul el a tudomány régibb keletű közhelyei iránt. Különösen szembeötlő ez, ahol a legáltalánosabb fokon és szavakkal jellemzi a görög fajnak és műveltségnek sajátosságait. A 19. lapon beszél a görög lélek «harmonikus» voltáról, «a nemes arány, a helyes mérték iránt való finom érzékéről», azután még egyszer külön «testök harmóniájáról», mely «a nemes és egyszerű nyugalmat tükrözteti», a belvederei Apollóról, «tagjainak arányáról», «nagy, nyugodtan tekintő szeméről» stb. stb. Hát hisz kétségtelen, a harmóniára való törekvésnek a görög gyakorlati életben is megvolt időközönként a maga jelentősége (a *καλοἀγαθία* pl. a görög lovagkorra jellemző kifejezés, melynek azután csak az V. század reflexiója iparkodott mélyebb erkölcsi értelmet adni), s azután még inkább az elméletben: Pythagoras kosmosában ép úgy, mint Platon *δικαιοσύνη*-jében, vagy az erénynek aristotelesi meghatározásában. De mindazonáltal azt hiszem, hogy mi nagyon egyoldalúan az esztétikai, elsősorban a szobrászati görög ideál bűvkörén keresztül ítéljük meg egész történetüket, ha a görög élet minden korszakában és megnyilatkozásában harmoniát keresünk és találunk. Tessék csak az athéni államéletet, az ekklesia szereplését, a tömeg magatartását közelebbről tanulmányozni; itt ugyan vajmi keveset kezdetünk a görög lélek harmonikus természetével. Vagy ha akár a legideálisabb, a tudományos törekvéseiket vizsgáljuk: az elméletnek, a tudásnak az a nem sokra, hanem mindenre becslése, mely már Sokrates-szel kezdődik, s mely azután Platonra és Aristotelesre is jellemző, inkább egy egyoldalúan és túlzással előretörekvő agonisztikus lelki hajlammak kifejezése, mint egy önmagát mérséklő harmonikusnak. Hogy náluk a pädagogiában a testi nevelés, a gimnasztika, mindenkor ellensúlyozta a szelleminek túltengését, azt tán inkább történeti fejlődésök, mint a harmoniára irányuló öntudatos reflexiójuk magyarázza meg. A test gyakorlata és edzése a műveltség alacsonyabb fokain mindig jelentékeny szerepet játszik, s szükségkép intézményszerű jelleget ölt, ahol azt a vallás a testi versenyek, ago-

nok keretei közt oly módon szankcionálja, mint a hogy ez a görögöknél történt. E versenyek meg folytatólag inkább a küzdelmi és a játékszenvedélynek, mint az esztétikai érdeklődésnek és élvezetnek köszönik fennmaradásokat, mert elsősorban az előbbieket elégtük ki.

Tehát F. ítéletei és becslései ellen, amint látjuk, több kifogást lehet tenni. De ez természetesen nem zárja ki azt, hogy még e szempont alatt is a legtöbb esetben helyesnek és a tényekben gyökerezőnek tartsuk nézeteit, s mindenekelőtt nem állja annak útját, hogy F. egész könyvét jó *rendszerbe* szedett és nagyon jól megszerkesztett munkának tekintsük. Pedig F. a rendszerezés feladatát nem fogta fel a könnyebb oldaláról. Szépen megírt bevezetésében nyomatékkal emeli ki, hogy minden kornak pädagogiája e kor általános műveltségének csak egyik részét teszi ki, amelyet — ép mint ilyen részt — csak azon esetben érthetünk meg, ha mindig az egészszel hozzuk kapcsolatba. Azért törekszik azután a feldolgozásban maga is a pädagogiai gyakorlatot kortörténeti keretei közt, a pädagogiai elméleteket meg egész irodalmi művek alapján bemutatni. Ez utóbbi tekintetben még egy lépéssel tovább is mehetett volna. Mindenesetre Platon pädagogiájának megbeszélésénél a Politiának és a Nomoi-nak, az Aristotelesénél a Nikomachosi Ethikának és a Politikának tartalmi kivonata a legközelebb fekvő feladat; de azoknak a nevelési elméleteknek még mélyebb felfogását közvetítenők, ha legáltalánosabb bevezetésül az egész platonai és aristotelesi gondolkozásmódnak és filozófiának ismeretetését adnók.

F. igazi ereje a *szerkesztésben* nyilvánul meg. Amit egyszer tudományos anyagként megragadott és gondolkodásban feldolgozott, azt könnyen áttekinthető, világos egymásutánban képes elrendezni. E tekintetben helyes érzéssel inkább a franciáktól, mint a németektől tanult. Jól tagozott fejezetei az antik pädagogia fejlődéséről tetszetősen áttekinthető képet nyújtanak. Ehhez járúl még nyelvezetének egyszerűsége, világossága, határozottsága. Mindmeggannyi kiváló erény egy kézikönyv megírásánál. Ha tanítványai, akiknek a munka első sorban szánva van, nem kapnak is anyagban és felfogásban mindig újat, viszont disciplinájuk általános tudnivalóit annál biztosabban és annál kevesebb fáradsággal szerezhetik meg általa. Ha F. szemei előtt csakugyan ez a cél lebegett, — s nem kétlem, hogy így van — akkor a munka megírásával célját teljesen elértnek tekintheti.

*

Említettem már, hogy F. könyvében sűrűn fordulnak elő hosszabb *fordítási részletek* görög és római pädagogiai írókból. Most utoljára e

fordításokat akarom szó tárgyává tenni. Mert javarészőket — s ez magyar irodalmunk szegényes voltát eléggé jellemzi — F. kénytelen volt maga elkészíteni, minthogy megfelelő kész fordítások nem állottak rendelkezésére. Bevezetésül még csak azt jegyzem meg, hogy bár egy tisztán tudományos munka szempontjából hosszabb fordítási részleteket egész fölöslegéseknek tartanék, itt, a munka didaktikus célját tekintve, nagyon is helyén valóknak itélem azokat. A pædagogia történetével foglalkozók közül még azok is, akik a görög irodalmat nem ismerik vagy nem is ismerhetik, szerét tehetik ilyformán a görög írókkal való közvetlen érintkezésnek. És minden igaz történeti tudás ezen a közvetlenségen fordul meg.

Természetesen az összes fordításokat nem nézhettem át; de azt sem akartam, hogy ide-oda kapkodva majd ebből, majd abból a fordításból ragadjak ki egy-két mondatot ellenőrzés végett. A fordítói készség nagyjában ugyanannak marad meg, s így megítélésére elegendő, ha *egyetlen* hosszabb részletet annál nagyobb tüzettséggel vizsgálunk át. E célra *Lukianos Anacharsis* c. dialogusát vettem alapul, melynek bevezetését F.-nál a 86. s köv. lapokon kapjuk fordításban.

F., aki a classica philologia köréből ment át a pædagogia területére, a görög nyelvet jól ismeri, s így természetes, hogy nála erős baklövések, durva félreértések egyáltalán nem fordulnak elő. De azért hiába, a görög szöveg csak görög szöveg, s így bizony F.-val is meg-
esik, hogy az írónak valamely gondolatát nem a maga teljességében, nem nuance-okig menő pontossággal értette át, vagy legalább is nem ennek megfelelően adja vissza. A birkózókról pl. azt olvassuk nála, hogy «az olaj sem óvja meg őket a pizsoktól..» A görögben ez áll: *καὶ οὐδὲ τοῦ ἐλαίου ἔνεχα φείδονται μὴ μολύνεσθαι*, a mi annyit jelent: «s még az olaj kedvéért sem óvakodnak, hogy pizsokosak ne legyenek.» *Anacharsis* beszél, aki mint *skytha* nem ismervén a görög szokásokat, a testnek birkózás előtt történő beolajozását kozmetikai műveletnek tartja s már most csodálkozik, hogy még azt a szép olajat sem kímélik meg a pizsoktól. Lehet, hogy ez a gondolat F. fordításában is benne van, ha t. i. a mondatát átvitt értelemben vesszük, világosan azonban semmiesetre sincs kifejezve.

«Amott meg mindannyian sűrögnek-forognak, s visszaugranak, mintha futni akarnának, pedig egy helyben maradnak». *Lukianos* ezt mondja: *ἄλλοι δὲ ἀλλαχόθι πάντες ἐγκονοῦσι καὶ ἀναπηδῶσιν ὥσπερ θέοντες ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μένοντες*. Itt először is az *ἄλλοι*-on van a hangsúly, mely szót *Fináczy* egész fordítatlanul hagy, tehát: «mások meg másutt (és nem: amott) sűrögnek forognak valamennyien»; azután *ἀναπηδῶσιν* nem «visszaugranak», hanem *fölugranak* vagy *nekiugranak*,

mert itt a magas-ugrásról van szó, melyet a skytha céltalan volta miatt hasonlóképp nem akar megérteni. — F. szerint Anacharsis a következő büszke szavakat intézi Solonhoz: «de ha valamelyiketek velem bánnék ilyen módon, meg fogja tudni, hogy nem hiába van az oldalunkon szittyia kard.» F. az ἀνιάχης-t fordítja «szittyia kard»-nak. És csakugyan a szótár szerint ez az eredetében perzsa szó a görögök nyelvén a szittyia kardot is jelentette, mert a szittyiák a perzsáktól vették a kérdéses fegyvernemet kölcsön, a mint ezt a délorszországi királysirokban talált rövid, egyenes kardok tényleg igazolták. De kérdés már most, hogy Lukianos azonkívül, hogy a fegyvernek szittyia elnevezését használta, különös módon hangsúlyozni akarta-e Anacharsis kardjának szittyia voltát? Hisz a szittyiák természetesen szittyia fegyvert hordanak, s így a fordító, ha nem tunya jelzőt használ, tán egy egész idegen gondolatot magyaráz bele Lukianos szavaiba. Mindez szószálhasogatásnak tűnhetik fel, de efféle szószálhasogatások nélkül nincsen pontos fordítás. — F. «az istennő szent fájából való olajat» említi; nem «fájából való», hanem valamivel mégis megfelelőbben «fájáról való» kellene mondania, mert az olajat a fáról (és nem a fából) termett olajbogyók szolgáltatták.

Egy következő helyet is félreértett nézetem szerint F. Egymás mellé írom majd le Lukianos szövegét, F. és azután a magam fordítását, s az összevetésből, azt hiszem, nyilvánvaló lesz F. tévedése.

Lukianos:	Füldáczy:	Az én fordításom:
Ἄναχαρσις: Τοῦτο φῆς, ὃ Σόλων, τὸ τέλος ἦδὺ καὶ λυσίτελής, ὅτι πάντες αὐτοὺς ὄψονται ἐστεφανωμένους καὶ ἐπὶ τῇ νίκῃ ἐπαινέσονται: πῶλυ πρῶτερον οἴκτεῖραντες ἐπὶ ταῖς πλῆγαῖς, οἱ δὲ εὐδαίμονήσουσιν ἀντὶ τῶν πόνων μῆλα καὶ σέλινα ἔχοντες.	Hát azt nevezed édes és üdvös eredménynek, hogy az egész világ megköszönve látja őket? s azt hiszed, hogy győzelmük miatt magasztalni fogják őket azok, akik kevéssel azelőtt szánakozva nézték dulakodásukat? s hogy ezek most már boldogok lesznek, mivel almát és zellert szereznek fadaralmaikért?	Hát azt mondd, Solon, a <u>kellemes és hasznos vége</u> <u>élenak, hogy</u> őket mindnyájan megköszönve <u>fogják látni</u> és hogy győzelmök miatt <u>tularádozban</u> dicsérni fogják azok, akik az előbb szánakoztak rajtok az ütések miatt s hogy ezek a győztesek meg boldogok lesznek, mert <u>fáradalmaik ellenében</u> alma és zellerlevél a tulajdonuk?

Amint látjuk, F. a nézők «magasztalását» a kételkedés formájában fejezi ki, holott ez a ὅτι-től függő ἐπαινέσονται által kategorikusan van kifejezve, s a győztesek «boldogságát» hasonlóképp kérdésessé teszi, holott Anacharsis okoskodása ép azon fordul meg, hogy az illetők csakugyan boldogoknak érzik magokat.

De hagyjuk a további elemzést. A fordítás egészben véve jó; csak itt-ott fordulnak elő (a lényegét is érintő) félreértések, s ugyan

kivel nem történnek meg ezek a fordítás nem könnyű feladatánál? Az ókori írókból vett helyek a magok összességökben, mint már kiemeltem, arra szolgálnak, hogy F. könyvének egyébként is jelentékeny didaktikai értékét még növeljék.

Hornjanszky Gyula.

*

Magyar Remekírók. VIII. sorozat. Budapest, 1906. Franklin-társulat.

Két kötet Petőfi költeményeiből, Mikes Kelemen Törökországi Levelei, azok a fontosabb beszédek, melyeket Deák Ferenc 1861-ig tartott, vagy ezer népdal: íme a Remekírók legújabb sorozatának tartalma.

Az egyes kötetek összeállításában legkönnyebb dolga *Badics Ferencnek* és *Erődi Bélának* volt. Az előbbi *Petőfi* kisebb költeményeit rendezte sajtó alá a leghitelesebb kiadások alapján s csak arra kellett ügyelnie, hogy a közlés mindenütt hű legyen a forráshoz, a Havastól megállapított szöveghez; Erődi pedig *Mikes* művei közül a legjellemzőbbet, a Törökországi Leveleket adta, a legkedvesebb magyar prózaírónak esztétikai szempontból egyetlen értékes művét. Szövege nem a Toldy és Abafi-féle rossz kiadásoknak lenyomata, hanem fölhasználta a Wodianer-féle Remekírók Mikes-kiadásának, valamint a készülő nagy Mikes-kiadásnak szövegeit, melyek az eredeti kéziratokon alapulnak.*

De e kötetekhez előljáróul szolgáló életrajzok és méltatások szintén e két tudósunknak adtak legkevesebb munkát, mert mind a ketten már régóta foglalkoznak a kiadott íróval, sőt életük rajzát is megírták, úgy hogy e jelen kiadás bevezetésénél régebbi munkálataikra támaszkodhattak. Badics az Athenæum iskolatárának 1. és 2. füzetében olvasható két bevezetését használta föl s mivel azok a tanuló ifjuságnak szóltak, most meg a művelt közönséget kellett tájékoztatnia: a részletező életrajzot összevonta, az esztétikai méltatást kimélyítette, pótolta azoknak a közleményeknek ismertetésével, amelyeket ott pedagógiai okokból mellőzött (szerelmi ódák): az értekezéseket tanulmányokká alakította. Erődi szintén egy régebben ké-

* Erődi a «Jegyzetek» élén látszólag mást mond: «A Törökországi Levelek ezen kiadásának alapjául szolgál a Toldy Ferenc szövege, mint-hogy az eredeti kézirat nem állott rendelkezésemre.» A folytatás azonban a mi állításunkat igazolja: «De az eredeti kézirat nyomán készült szöveggel való egybevetés által a Toldy kiadásában levő összes hibákat kijavítottam. Helyreállítottam Mikes stylusának eredeti kifejezéseit, az erdélyies szavakat és szólásmódokat, a magok eredeti alakjában.»